

Pletenets V.M.*candidate of law, associate professor,
associate professor of the department of criminalistics,
forensic medicine and psychiatry of Dnepropetrovsk state
university of internal affairs
(Dnipro, Ukraine)**Orcid <https://orcid.org/0000-0002-3619-8624>***FEATURES OF THE USE OF PROFILING IN DETECTING EVIDENCE OF RESISTANCE
TO AN INVESTIGATION****Плетенець Віктор Миколайович***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ***ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРОФАЙЛІНГУ У ВИЯВЛЕННІ ПРОЯВІВ ПРОТИДІЇ
РОЗСЛІДУВАННЮ**

Summary. The article examines the possibilities of using profiling in the activities of law enforcement agencies in general and in overcoming the manifestations of resistance to investigation, in particular. Attention is being paid to key profiling techniques such as interviews and visual observation. Attention is drawn to the fact that the reflections identified may determine the duration and characteristics of the conditions for the formation of the individual, his knowledge, type of activity, etc. and, the longer the duration and specificity of the conditions of the said process, it is all the more appropriate to manifest themselves in the methods used, including resistance to investigation.

This is largely influenced by the type of personality temperament. For example, individuals with mobile nervous system activities may exhibit violent emotional responses to stimuli. The least readable emotions will be in phlegmatics, which is characterized by restraint in their manifestations.

Анотація. В статті розглядаються можливості використання профайлінгу в діяльності правоохоронних органів взагалі та у подоланні проявів протидії розслідуванню, зокрема

Приділяється увага таким основним методам профайлінгу як співбесіда та візуальне спостереження. Наголошується на тому, що за виявленими відображеннями можуть визначатися тривалість та особливості умов формування особистості, її знань, вид діяльності тощо, чим довше тривалість та специфічність умов вказаного процесу, тим більш закономірними стають прояви в застосовуваних способах, у тому числі протидії розслідуванню. Зазначається, що значною мірою, на це впливає тип темпераменту особи. Так, особи з рухомим типом діяльності нервової системи можуть проявляти бурхливі емоційні реакції на подразники. Найменш читаними будуть емоції флегматика, котрий характеризується стриманістю їх проявів.

Аннотация. В статье рассматриваются возможности использования профайлинга в деятельности правоохранительных органов вообще и в преодолении проявлений противодействия расследованию, в частности. Уделяется внимание таким основным методам профайлинга, как собеседование и визуальное наблюдение. Сосредотачивается внимание на том, что по выявленным отражениям и могут определяться продолжительность и особенности условий формирования личности, ее знаний, вид деятельности и т.д. и, чем дольше продолжительность и специфичность условий указанного процесса, тем более закономерными становятся проявления в применяемых способах, в том числе противодействия расследованию.

Указывается, что в значительной степени на это влияет тип темперамента личности. Так, лица с подвижным типом деятельности нервной системы могут проявлять бурные эмоциональные реакции на раздражители. Наименее читаемыми эмоции будут у флегматика, который характеризуется сдержанностью их проявлений.

Key words: *profiling techniques, resisting investigation, human psycho-emotional responses, false testimony.*

Ключові слова: *методи профайлінгу, протидія розслідуванню, психоемоційні реакції особи, неправдиві свідчення.*

Ключевые слова: *методы профайлинга, противодействие расследованию, психоэмоциональные реакции человека, ложные показания.*

Постановка проблеми. Розслідування є складною діяльністю уповноважених на те осіб, які спрямовують свої зусилля на з'ясування обставин події. Окрім труднощів, що обумовлені необхідністю пошуку розрізаних відомостей, котрі на початку розслідування невідомі, більша

частина правоохоронців стикається з протидією зазначеному процесу, що ще більше його ускладнює. На стан подолання проявів протидії розслідуванню, значною мірою, впливають навички правоохоронців їх своєчасного виявлення. Цьому може сприяти профайлінг, який набув значного поширення в діяльності правоохоронців багатьох країн, зокрема Великої Британії, Ізраїлю, Канади, Німеччини, США та інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням профайлінгу приділяли увагу такі вчені, як Ю. М. Антонян, О. І. Анфіногенов, В. О. Бакальчук, В. Біркенбіл, А. О. Бухановський, П. Екман, В. А. Лабунська, О. А. Мартиненко, Ф. Олдерт, О. М. Подільчак, В. Селянин, Є. Спіріца, О. Фрай, В. Фрізен, М. Цукерман, Є. С. Чесакова, К. Шерер, Д. Ющенко та інші.

Найбільш активно профайлінговий підхід у межах розслідування злочинів використовує Федеральне бюро розслідувань США, у складі якого продовжує функціонувати особливий підрозділ – відділ вивчення поведінки. Одним із напрямів діяльності цього підрозділу є консультування з питань пошуку злочинців і складання профілів [1, с. 11].

Щорічно до вказаного відділу ФБР надходить близько 300 проваджень, з яких за допомогою слідчих профайлерів вдається розкрити від 60 до 80%. Важливим фактором подібної успішної діяльності є те, що в 67% випадках створений психологічний портрет співпадає з реальним профілем злочинця [2].

В криміналістичній практиці правоохоронних органів країн Європи та США, майже ніякі процесуальні дії не виконуються без використання знань профайлінгу, у зв'язку з тим, що поведінка є рефлексивною і не знаходиться під свідомим контролем особи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Натомість, в Україні використання психологічного портретування має одиничні випадки. Наведене, значною мірою, впливає на стан криміногенної обстановки в державі. Невизначеність правоохоронців із можливостями застосування знань профілювання не сприяє не тільки своєчасному отриманню відомостей за фактом вчинення кримінального правопорушення, а й здійсненій з боку зацікавлених осіб протидії розслідуванню.

Ціль статі полягає у висвітленні особливостей використання профайлінгу у виявленні проявів протидії розслідуванню.

Виклад основного матеріалу. Залучення до розкриття тяжких, особливо тяжких та резонансних злочинів спеціаліста психолога-аналітика, стверджує І. Охріменко, вкрай необхідне, оскільки його участь підвищить якість досудового розслідування, сприятиме виконанню завдань кримінального судочинства [3, с. 122].

Тому складанню психологічного портрету, на основі виявлених на місці події відображень, має надаватись вагомий значення в оцінці дій його

учасників, зокрема на предмет прийнятих правопорушниками заходів маскування чи знищення слідів.

Ними можуть бути відомості про стан особи у відповідний період часу, про виявлені нею вольові риси, відомості про звички, спосіб життя, відомості про різні психічні властивості її особистості [4, с. 218].

Особливості формування особистості накладає свій відбиток на характер її проявів у вчинках (діях чи бездіяльності) і, чим довше тривалість та специфічність умов вказаного процесу, тим більш закономірними стають прояви в застосовуваних способах, у тому числі протидії розслідуванню.

У свою чергу, за виявленими відображеннями можуть визначитися тривалість та особливості умов формування особистості, її знань, вид діяльності тощо. Спроба зміни звичного порядку дій, призводитиме до «проривів» ознак. Зазначене ґрунтується на тому, що тіло людини та її психіка взаємодіють за принципом: все зовнішнє впливає на внутрішнє, все внутрішнє відображується у зовнішньому. Це має використовуватися правоохоронцями в діяльності не тільки з пошуку за відповідними проявами особи, а й визначення її профілю.

Не менших можливостей надає профайлінг психологічному аналізу поведінкових реакцій осіб, з якими правоохоронці здійснюють спілкування. Тому профайлеру необхідно використовувати знання багатьох наук зокрема і криміналістики.

Застосування методів профайлінга разом з психотерапевтичними та характерологічними знаннями на практиці дають високі результати [5, с. 114].

Основними методами профайлінгу виступають співбесіда та візуальне спостереження. Їх використання є можливим й для підтвердження інформації про вчинений по відношенню до відповідного учасника розслідування тиск.

Здійснити це можна в трьох аспектах спілкування: вербальному – за допомогою слів; вокальному – голос, темп мови, тон; фізичному – мова жестів і рухів тіла (погляд в очі, міміка, положення тіла, рук) [6, с. 329]

Фактично, зазначене зводиться до таких складових комунікації як вербальна, що визначається в профайлінгу співбесідою, та невербальна, що реалізується шляхом спостереження.

Вербальне спілкування – спілкування словами, мовою, процес обміну інформацією та емоційної взаємодії між людьми або групами за допомогою мовних засобів [7].

У той же час аналізу мають піддаватися не тільки вербальна, а й невербальна мова. Можемо зазначити, що не всі співробітники правоохоронних органів це розуміють та застосовують, недооцінюючи невербальну складову комунікації, на яку, за різними оцінками, в передачі інформації припадає 65-80 %. Невербальна комунікація не залежить від бажання та волі особи, тому її

приховування (зміни), за відсутності спеціальної підготовки, є ускладненим.

На рівні невербаліки неправдиву інформацію засвідчують так звані емблеми та ілюстрації [8, с. 53]. Виявлення подібних маркерів доцільно використовувати як відправну точку в організації та проведенні спілкування, спрямованого на викриття неправди у з'ясуванні обставин події.

Посилуючи вплив на особу, яка чинить опір, є морально сильною з рухомими типом темпераменту (наприклад холерик чи сангвінік), з наявним злочинним досвідом, у тому числі за вчинення кримінальних правопорушень, що характеризуються зухвалістю тощо, слідчий розраховує на втрату контролю та «проявлення» ними відповідних ознак. У подібному стані, більшість осіб не в змозі чинити психологічний опір, з ходу вигадувати алібі, займати стійку позицію захисту та протидії розслідуванню, що демонструватиме недоцільність зайняття недобросовісної позиції.

У випадку спілкування з особою зі слабким типом діяльності нервової системи (наприклад меланхоліком) слідчому необхідно усвідомлювати, що вплив на нього, подібний до осіб з рухомими типами темпераменту, призведе до його «закриття». Відповідно, з досить високою вірогідністю спілкування буде неможливим і вимушено завершене. Подібні умови можуть простежуватися й у разі спілкування з жертвами насильства (а з дітьми, які стали ще й його свідками), котрі перебувають в особливо вразливому стані. Зазначений процес може значно ускладнитися у разі здійснення тиску на постраждалих (свідків) з боку зацікавлених у відповідних результатах осіб. Підвищена висока чутливість до впливу обумовлює і необхідність відповідних підходів та ставлення з боку правоохоронців, прогнозування наслідків як власних так і дії відповідних учасників розслідування осіб.

Дана обставина має важливе значення для психологічного портретування, оскільки дозволяє передбачити, що злочинець діятиме у подібній спосіб [9]. Так, аналізуючи інформацію про вчинені кримінальні правопорушення, зайняті позиції та поведінку учасників розслідування, можуть бути визначені вірогідно застосовані до них способи тиску, їх інтенсивність та шляхи його подолання. Без усвідомлення зазначеного стає складним, а іноді неможливим подолання зазначених проявів.

Варто згадати й про сформовані окремі напрями, метою яких є вивчення певних засобів (проксемика – наука про часові та просторові феномени спілкування; кінесика – наука, що вивчає вплив жестів і міміки на процес комунікації; вивчення екстралінгвістичних і паралінгвістичних засобів – швидкість мовлення, висота голосу, тональність, діапазон, чхання, покашлювання, паузи тощо; вивчення зорового контакту) [10, с. 11–12]. Однак належної оцінки, з боку правоохоронців вони не отримують.

Профайлер розглядає подію, враховуючи деталі, що розкривають зміст поведінки та характеристики особи, яка здійснює тиск.

Беруться до уваги також уподобання, цінності та моральні характеристики особи, біометричні дані [11, с. 150]. Переживання людини (психоемоційні реакції) так чи інакше проявляються в її зовнішньому вигляді, міміці, жестах, реакціях зіниць, залоз внутрішньої (гіпофіз та ін.) та зовнішньої (потовиділення та ін.) секреції, позах, інтонаціях голосу тощо.

Варто зазначити, що кожне розслідування, не зважаючи на подібність, є неповторним та індивідуальним, так само як і його учасники. У той же час всі особи демонструють схожі прояви емоцій та реакцій на відповідні подразники, що, свого часу, дозволило їх систематизувати (зокрема П.Єкманом) та використовувати в діяльності профайлерів.

Спостереження таких проявів як: підвищений артеріальний тиск, що проявляється на сонних артеріях, розширення зіниць, пришвидшене дихання та розширені ніздрі, пересихання у роті, що призводить до ускладненого ковтання, тремтіння голосу, кінцівок, притискання рук до тулубу, уповільнення розумової діяльності, складність зосередження на деталях та інших, мають аналізуватися правоохоронцями як вагома складова одержуваної інформації та, відповідно, оцінюватися.

Це знаки того, що людина перебуває у стресовому стані [12, с. 105]. Для значної частини учасників розслідування факт приходу до кабінету слідчого, необхідність відновлювати у пам'яті неприємні моменти події, брати участь в проведенні слідчих (розшукових) дій, зустрічаючись із кривдником (наприклад при одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб, пред'явленні для впізнання та інших), застосовуванні слідчим тактичних прийомів тощо, може викликати стрес, призвести до формування стану неспокою.

Тривога – переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням несприятливих умов, передчуттям небезпеки [13, с. 672]. При цьому тривога, може бути викликана станом невизначеності. Так, під час спілкування зі слідчим, зацікавлені та особи, котрі піддалися тиску можуть відчувати острах свого викриття та неминучість покарання протягом тривалого періоду.

Страх – емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному чи соціальному існуванню індивіда та спрямована на джерело реальної або уявної небезпеки; є відповіддю на очікування, передчуття небезпеки [10, с. 27]. Так, особа, котра піддалася тиску та вимушена давати неправдиві свідчення відчуває не тільки дискомфорт, а й страх. На нього значною мірою впливають як внутрішні (мотивація, індивідуальні якості), так і зовнішні фактори.

До зовнішніх виявів страху належать: блідість шкірних покривів, спітнілість, ускладнене або пришвидшене дихання, пульсація сонної артерії, зникнення чи зниження гучності голосу, часте ковтання, тремор кистей, тремтіння всіх м'язів тіла, зведення брів, округлення й розширення очей, розширення зіниць, надмірне напруження лицьових м'язів, хворобливе спотворення виразу обличчя, сповільнене сприйняття, зниження продуктивності мислення, розсіювання уваги чи звуження (концентрація на одному об'єкті) [10, с. 27].

У той же час зазначені прояви, наприклад стресу та страху, можуть мати різний ступень інтенсивності переживань, на що значною мірою впливає тип темпераменту особи. Так, особи з рухомим типом діяльності нервової системи можуть проявляти більш емоційні реакції на дії слідчого.

Найменш читаними будуть емоції флегматика, котрий характеризується стриманістю їх проявів. У той же час досвідчений профайлер зможе їх діагностувати.

Варто наголосити, що в діагностуванні проявів тиску, на перший план виступає не так його інтенсивність (об'єктивний критерій), як сприйняття відповідною особою даного факту (суб'єктивне ставлення). Так, чим більш стійким є тип темпераменту особи, на яку здійснювався тиск, тим його результативність є меншою. Тобто можливостей з'ясування обставин вказаного факту у правоохоронців значно більше із наприклад сангвініком та холериком, аніж із флегматиком та меланхоліком. Однак організація спілкування із вказаними категоріями осіб обумовлює необхідність диференційованого підходу з боку співробітників правоохоронних органів.

Про негативні емоційні переживання, супутні такій позиції, можливо лише здогадуватися за наявністю в поведінці вираженої неконгруентності [14]

Однак, виявлення в поведінці осіб таких ознак, як: прикриття рукою рота, примружування очей, погляд скоса, його відвернення в сторону, намагання уникнути зорового контакту із співрозмовником, награність в поведінці, висловлення подій завченими фразами, що повторюються механічно, без емоційного їх супроводження, відсутність у поясненнях конкретики, пришвидшене або уповільнене мовлення, підвищена або понижена гучність голосу та інші можуть вказувати на невідповідність дійсності наданих свідчень. Таким чином емоції виступають маркером про відношення особи до якихось явищ (подій).

Провести залежність між ступенем проявів емоцій на вчинену подію та здійсненим на особу тиском, досить складно. Однак їх виявлення надає можливості визначення тих фактів, котрі особа намагається приховати (змінити), використовуючи вербальне мовлення. Більшість осіб не можуть приховати свої реакції на відповідні подразники,

що і надає можливість використовувати профайлінг в діяльності правоохоронців взагалі та подоланні проявів протидії розслідуванню зокрема.

У той же час зі змісту протоколів проведення слідчих (розшукових) дій досить складно встановити емоційний стан та його формування під дією відповідних подразників, зміни в поведінці відповідних учасників. Так, наявність уточнюючих, контрольних питань можуть розглядатися як припущення про те, що слідчий виявив «слабке» місце допитуваного як щодо предмету допиту, так і обставин здійснення протидії розслідуванню. Таким чином можемо формувати лише гіпотетичні судження про застосування правоохоронцями знань профайлінгу, аналізуючи матеріали кримінальних проваджень.

Зазначене дозволяє наголосити, що спостереження та співбесіда виступають взаємообумовленими складовими компонентами процесу отримання інформації. Так, в один момент співбесіда виступає інструментарієм (засобом) для спостереження, в наступний - останнє є базою для визначення подальшого спілкування. Їх чергування має характеризуватися динамікою і, чим інтенсивніше та непомітніше відбувається переходи між вказаними видами діяльності (вони ж методи профайлінгу), тим більш вільно відбуватися процес одержання даних. Кількість отримуваних правоохоронцями відомостей збільшується за рахунок можливості сприйняття її як такими. У даному випадку збільшення інформації у часі не перетворюється на лавиноподібний процес її надходження.

Негайна обробка отримуваних даних, з одного боку мінімізує втрату, надає можливість її уточнення та застосування «по-гарячому», поки вона є актуальною, а з іншого – сприяє визначенню подальших напрямків ведення спілкування, ключових, у тому числі, «слабких» та «сильних» позицій особи.

Висновки та пропозиції. Таким чином профайлінг може застосовуватися для виявлення проявів протидії розслідування, прогнозування негативного впливу на кримінальне провадження та його учасників, прийняття заходів його подолання. Цьому, значною мірою сприятимуть такі основні методи профайлінгу як спостереження та співбесіда, котрі виступають взаємообумовленими складовими компонентами процесу отримання інформації і, чим динамічніше процес їх застосування, тим більше можливостей отримання даних.

Виявлення проявів психоемоційних реакцій мають виступати відправною точкою в організації спілкування на предмет виявлення факту застосування по відношенню до особи тиску. Оцінка типу темпераменту особи обумовлює необхідність правоохоронців диференційованого підходу до організації спілкування та перспективи отриманні відомостей про факт здійснення тиску з боку зацікавлених осіб.

Підвищення рівня застосування профайлінгу не тільки покращить діяльність правоохоронців, а й зменшить витрати часу, сил та засобів на її виконання.

Проведений аналіз особливостей використання профайлінгу у виявленні проявів протидії розслідуванню не є вичерпним, що обумовлює необхідність приділення йому більш ґрунтовної уваги в наших подальших дослідженнях

Список літератури:

1. Давидова О.В. Проблема профайлінгу в переговорах з особами, які захопили заручників // *Ūridična psihologija*. 2017. № 1. С. 11–12. [Davidova OV. The problem of profiling in negotiations with those who took hostages. *Ūridična psihologija*. 2017;(1):11–12. (In Ukr).]

2. Фролова Е. Профайлери. URL: <http://samopoznanie.ru/articles/profaylery/>

3. Охріменко І. Використання специфічних психологічних методів у процесі розкриття злочинів: проблеми та перспективи // *Юридична Україна*. 2010. № 4. С. 121-126. [Ohrimenko I. The use of specific psychological methods in the process of crime detection: problems and prospects. *Legal Ukraine*. 2010; (4):121-126. (In Ukr).]

4. Пальваль Є. А. Психолого-криміналістичний аналіз огляду місця події // *Право і безпека*. 2004. № 3. С. 217-219. [Pal'val' Je A. Psychological and forensic analysis of the scene. *Law and security*. 2004;(3): 217-219. (In Ukr).]

5. Волынский-Басманов Ю.М., Эриашвили Н. Профайлинг. Технологии предотвращения противоправных действий. 2-е изд. Москва : Юнити-Дана. 2013. 198 с. [Volynskij-Basmanov JuM, Eryashvyly N. Profiling. Technologies for the prevention of illegal actions. Moscow: Junyty-Dana; 2013. (In Russ).]

6. Корольов В. Застосування профайлінгу на державному кордоні України // *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 3 С.327-330. [Korol'ov V. Application of profiling on the state

border of Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*. 2019;(3): 327-330. (In Ukr).]

7. Невербаліка / Психологіс. Енциклопедія практичної психології: URL : <http://psychologis.com.ua/neverbalika.htm>.

8. Экман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь / П. Экман. – СПб.: Питер, 2010. 304 с. [Ekman P. Psychology of lies. Deceive me if you can St. Petersburg: Pyter; 2010. (In Russ).]

9. Пашковська М. В. «Психологічний портрет» злочинця та його значення під час розслідування злочинів [Pashkovs'ka M V. "Psychological portrait" of the criminal and its significance during the investigation of crimes (In Ukr).] URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=us&go=full_article&id=1418.

10. Дормидонтов А. В. Профайлинг : учеб. пособие . – Ульяновск : УВАУ ГА (И), 2011. – 111 с. [Dormydonotov AV, Semenova YA. Profiling: schoolbook. Ulyanovsk: UVAU GA (Y), 2011. (In Russ).]

11. Подільчак О.М. Криміналістичний профайлінг – реалізація вчення про особу злочинця.// *Право і суспільство*. 2017. № 4. С. 148 [Podil'chak OM. Forensic profiling - the implementation of the doctrine of the identity of the offender. *Law and Society*. 2017; (4): 148 (In Ukr).]

12. Наварро Д. Я вижу, о чём вы думаете Минск: Попурри, 2009. 336 с. [Navarro D., Karlyns M. I see what you think Minsk: Potpourri; 2009. (In Russ).]

13. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / сост. : Зинченко. В. П. 4-е изд. М. : АСТ: МОСКВА, 2009. [Meshherjakov B G, Zynchenko. VP. Large psychological dictionary Moscow: AST; 2009. (In Russ).]

14. Цветков В.Л. Профайлинг в деятельности органов внутренних дел. М.: Юнити-Дана: Закон и право, 2014 [Cvetkov VL. Profiling in the activities of law enforcement agencies. Moscow: Junyty-Dana; 2014. (In Russ).]